

İKİNCİ KLASİK DÖNEM PROJESİ

“İslâm medeniyetinin İkinci Klasik Dönemi” olarak adlandırılabilir olan h. 7-13. (m. 13-19.) yüzyıllar arası entelektüel birikimin gereği gibi araştırma mevzuu edilmesi ve yaklaşık yedi asırlık bu dönemin ilmi ve fikri boyutlarıyla ortaya çıkarılması hedefiyle İSAM tarafından, bünyesinde pek çok alt projeyi ihtiva edecek bir çerçeve proje olan İkinci Klasik Dönem Projesi gündeme alınmıştır. Günümüz tarih yazıcılığında İslâm medeniyeti tarihi Moğol istilâsı sonrası genelde İslâm medeniyetinde özelde İslâm düşüncesi ve ilimlerinde gelişmenin inkıtaa uğradığı varsayımıyla yazılmaya çalışılmıştır. Batı’da 19. yüzyılda oluşturulan, sömürgeleşme süreciyle birlikte müslümanlar arasında da yaygınlık kazanan bu bakış açısı İslâm tarihiyle ilgili yargılarımızı eksik bırakmıştır. Neticede İslâm tarihi, düşüncesi, sanatı, kurumları, önde gelen şahsiyetleri, literatürü ve olaylarıyla insicamlı bir bütünlük içinde ele alınamamıştır.

Bu alandaki çalışmalarla sadece İslâm medeniyet tarihinin bir dönemi değil aynı zamanda insanlık tarihinin çok önemli bir devresi aydınlanmış olacaktır. Bu proje vasıtasıyla İkinci Klasik Dönem’de tartışılan ilmi meseleler yeniden kazanılarak günümüz ilim ve fikir dünyasının gündemi haline getirilecek ve böylece yeni dönemin inşasında, hâlihazırdaki sorunların tespit, tahlil, tenkit ve hallinde geçmiş birikimden azami ölçüde istifade edilmesi sağlanacaktır.

Bu dönemle ilgili çalışmalar kapsamında İslâm ilimleri, İslâm düşüncesi, İslâm bilim tarihi, İslâm medeniyetinde beşerî ilimler ve sanat alanlarına dair çalışmaların yanı sıra İslâm ile diğer medeniyetler arası mukayeseli çalışmalar yer alacaktır. Gerçekleştirilecek projeler Osmanlı coğrafyası, Sahraaltı Afrika, Delhi Sultanlığı döneminden itibaren Hint altkıtası ve Moğol istilâsı sonrası Orta Asya ve İran’a yoğunlaşacaktır. Proje kapsamında kataloglama, telif, tahkik, tercüme türünden yayınlar yapılması öngörülmektedir.

**İbn Teymiyye'nin
Düşünce Metodu
ve Kelâmcılara Eleştirisi**

M. Sait Özervarlı

M. Sait Özervarlı, Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi'nde lisans öğrenimini tamamladı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Son Dönem Kelâm İlmünde Metot" başlıklı doktoraasını bitirdi (1994). İSAM'da araştırmacı olarak bulundu. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 690
İSAM Yayınları 36
İlmî Araştırmalar Dizisi 20
© Her hakkı mahfuzdur.

**İBN TEYMİYYE'NİN DÜŞÜNCE METODU
VE KELÂMCILARA ELEŞTİRİSİ**

M. Sait Özervarlı

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Eserin bu baskısı
TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayınlanmıştır.

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Mütcevelli Heyeti'nin 06.02.2008 gün
ve 1256/12 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Ocak 2008
İkinci Basım: Kasım 2017
ISBN 978-975-389-964-2

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Serhat Mah. Alınteri Bulvarı 1256. Sokak No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@diyanetvakfiyayin.com.tr
Sertifika No. 15402

Özervarlı, M. Sait

İbn Teymiyye'nin düşünce metodu ve kelâmcılara eleştirisi / M. Sait Özervarlı.
- 2. bs. - Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.

192 s. ; 24 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 690. İSAM Yayınları ; 36. İlmî
Araştırmalar Dizisi ; 20)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-975-389-964-2

İçindekiler

Önsöz • 9

Giriş • 11

I. BÖLÜM

İbn Teymiyye'nin Düşünce Ortamı ve İlmî Kişiliği • 29

A. Yetiştığı İlim Çevresi • 29

B. Zihniyet Dünyası ve Fikrî Kaygıları • 35

II. BÖLÜM

İbn Teymiyye'nin Kelâmcılara Eleştirisinin Arka Planı • 47

A. İbn Teymiyye'den Önce Kelâmcılara Yönelik Bazı Eleştiriler • 47

B. Ashâbü'l-hadîs Geleneği ve Kelâmcılar • 56

III. BÖLÜM

İbn Teymiyye'nin Kelâmcılara Metodolojik Eleştirileri • 65

A. Kelâmın Usulüddinle Bağlantısı ve Kesinlik İddiası • 66

B. Akıl ve Nakil İlişkisi • 75

1. Kelâmcıların Konuya Yaklaşımı • 75

2. İbn Teymiyye'nin Bakış Açısı ve Tenkitleri • 82
3. İbn Teymiyye'nin Eleştirisindeki Temel Argümanlar • 86
4. Tevil Meselesi • 97
5. Aklîlik Ölçütü Olarak Mantık Teorileri • 105

IV. BÖLÜM

Kelâmî Problemlerin Muhtevasına Eleştiriler: İbn Teymiyye'nin Kitâb ve Sünnet Akılcılığına Dayalı Teoloji İnşası • 115

- A. Genel Tespitler ve Terminoloji Sorunu • 115
- B. Uluhiyyet Meseleleri • 118
  1. Allah'ın Varlığı ve İspat-ı Vacip Yöntemleri • 118
  2. Allah-Âlem İlişkisi ve Allah'ın Fiillerinde Hikmet • 138
- C. İnsanın Fiilleri ve İradesi • 149
- D. Nübüvvet ve İsmet Meselesi • 155

Sonuç • 163

Bibliyografya • 171

İndeks • 185

Önsöz

İbn Teymiyye'ye ve düşüncesine olan ilgim, modern dönemde kelâm ilmindeki yeni metot arayışları konusunda yaptığım doktora çalışmasına kadar uzanır. Söz konusu çalışmada modern dönemde İslâm düşüncesini yeniden inşa etme ihtiyacını belirledikten sonra genel olarak ilim ve metot kavramlarının yanı sıra kelâm ve İslâm düşüncesinin yapısı, muhtevası ve metoduyla ilgili araştırmalarım daha da yoğunlaştı. Bir ilmin metodunun ontolojik ve epistemolojik bakış açısından ayrılamayacağı, farklı veya zıt alanlara dahil olan bazı ilimlerin metodu adapte edilerek herhangi bir yenilik yapılamayacağı, ayrıca her bir ilmin kendi tarihsel geleneği ve yaşanan hayatla irtibatı sayesinde anlamlı hâle gelebileceği yönünde tespitlerim yerleştikçe klasik dönemdeki inşa hareketlerinin derinden kavranması gerektiği yolundaki kanaatim iyice pekişti. Çünkü modern dönemde yeniden inşanın gerekliliği sürekli vurgulanmakla birlikte, içeriği ve uygulaması konusunda çok net yaklaşımlar görünmüyordu. Ayrıca yeni bir inşanın filizlenmesi, ancak tarihî oluşum ile bugün arasında sağlam ve anlaşılır bir alakanın mevcut olduğu bir ortamda mümkün olabilecekti.

İşte bu noktada ilgim giderek gelenekteki ilmî kritikler ve yeniden inşa örnekleri üzerinde yoğunlaştı. Hicri 110 yılında vefat eden Hasan-ı Basrî'den başlayarak XVIII. yüzyıl ıslahatçılarından Şah Veliyyullah'a gelinceye kadar modern öncesi dönemin köşe taşı sayılabilecek birçok âlim inşa çabası içine girmiş ve her biri farklı açılardan yararlanılabilecek tecrübeler ortaya koymuştur. Günümüzün inşa sürecinde modern düşüncedeki metot yenilikleri kadar, gelenekteki bu örneklerin de dikkatlice seçilerek bize neler kazandırabilecekleri hususunda tahlil edilmeleleri gerekiyordu. Bütün bunların içinde, Ashâbü'l-hadis'in teolojik geleneğini ilmî birikim ve düşüncesiyle yeniden inşa etme ve onu mütekellimîn ve felasife gibi diğer güçlü geleneklere alternatif hâline getirme girişiminde bulunan ve bu yönde ciddi bir düşünce kritiği başlatan İbn Teymiyye örneği bana oldukça cazip geldi. Bir ilmin anlaşılması, üzerinde düşünülmesi, bugünün dili ve meseleleri ile ala-

kadar hâle getirilmesi gibi esasa yönelik bütün ilmî çabalar, ancak bu tür eleştirel görüşlerin tam olarak bilinmesi ve değerlendirilmesi hâlinde gerçekleşebilir.

Bu düşünceden yola çıkarak uzun vadede İslâm ilimlerinde ve özellikle kelâmda yapılacak açılımlara zemin teşkil etmek üzere İbn Teymiyye'nin eleştirel bakış açısı üzerinde çalışmaya başladım. Yoğun ve titiz bir İbn Teymiyye okumasıyla ulaşılan kanaatler yazıya dökülünce "Giriş" ve dört bölümden oluşan bu kitap ortaya çıktı. "Giriş"te İbn Teymiyye düşüncesinin ana çerçevesi, kaynakları, çalışmamızın temel tezleri ve hangi boşluğu doldurduğu üzerinde duruldu. Birinci bölümde bir âlim olarak İbn Teymiyye'nin düşünce ortamı ve entelektüel hayatı ele alındı. İkinci bölümde İbn Teymiyye'nin eleştirilerine yön vermiş olması muhtemel olan, kendisinden önce kelâmcılara yöneltilen belli başlı tenkitler örneklendirildi. Üçüncü bölüm İbn Teymiyye'nin metotla ilgili düşünce ve eleştirilerine hasredildi. Son bölümde ise onun muhtevaya yönelik tespit ve tahlilleri üzerinde duruldu.

Burada özellikle vurgulanması gereken husus şudur ki, bu çalışmanın gayesi si onun bütün görüşlerini nakletmek, işlediği her konuya temas etmek değildir. Kanaatimizce böyle bir araştırmada buna gerek de yoktur. Ayrıca amacımız bir İbn Teymiyye savunusu veya eleştirisi yapmak da değildir. Çünkü hedefimiz kendisinin doğru ve yanlışlarını tespit etmektir ziyade, ilmî çabası ile inşa faaliyetinde bugün için yararlanılabilecek birtakım verileri çıkarıp çıkaramayacağımızı belirlemektir.

Şunu ifade etmeliyim ki, araştırma süreci sırasında genel olarak ilim anlayışı, özel olarak İslâm düşüncesi hakkında oluşan fikirlerim İbn Teymiyye'yi anlamaya da yardımcı olmuştur. Bu vesileyle çalışmanın yapılmasını kolaylaştıran İSAM başkanı M. Âkif Aydın'a, ilim heyetlerinde bulunan öğretim üyesi ve araştırmacılara teşekkür ederim. Araştırma metninin tamamını okuyup kıymetli görüş ve teklifler getiren Mustafa Çağrı ve İlyas Çelebi'ye ise ayrıca müteşekkirim. Yine metni inceleyip fikirlerini bildiren değerli hocalarım Bekir Topaloğlu ve Hayreddin Karaman'a da teşekkür borçluyum. Bu arada çalışmanın hazırlık aşaması boyunca İSAM Kütüphanesi ve Dokümantasyon birimi personelinin özveriyle yaptıkları hizmet ile yayımlanma aşamasında Yayın Kurulu'nun akademik ve teknik elemanlarıyla gösterdiği titizlik her türlü takdirin üzerindedir. Bununla beraber her zamanki gibi en içten ve sürekli desteği anne-babamdan ve ailemden aldığım için onlara çok minnettarım. Ama asıl teşekkür vazifesini tam olarak ifade edemem, çünkü bize hayat ve şuur veren yüce varlığa gereğince şükretmek konusunda herkes gibi ben de acizim.

İlim geleneğimizin bir halkasının tanınmasına katkıda bulunması ve daha başka çalışmalara vesile olması dileğiyle...

M. Sait Özervarlı
İstanbul, Ocak 2007

Giriş

İbn Teymiyye'nin katı Selefî bir âlim olarak şöhret bulması, ayrıca Vehhâbilik gibi bazı hareketler tarafından sahiplenilmesi, onun tenkitçi düşünür yönünün tanınmasını engellemiş, en azından gölgelemiştir. Bu sebeple onun, özellikle yakın dönemde, akılcılık karşıtı ve düşünce faaliyetlerine set çekmeye çalışan, sadece önceki kaynaklara uymayı tavsiye eden katı bir imaja sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, büyük ölçüde kelâmcıların düşünce geleneğine yönelttiği eleştiriler ışığında, İbn Teymiyye'nin farklı yaklaşımlara açık, tenkitçi mütefekkir yönü öne çıkarılmaya çalışılacaktır. Onun sadece bir muhaddis, fakih veya akaid âlimi olmakla kalmadığı, aynı zamanda İslâm düşünce tarihini bilen, zamanının meseleleri üzerinde düşünüp tartışan ve bu meselelere bazı katkılarda bulunan bir mütefekkir olduğu bu çalışmanın temel tezidir.

Genellemeci tasvirlerde muhafazakâr ve tenkitçi anlayışıyla İslâm düşüncesindeki akli yönelişlere set çeken bir ilim adamı olarak takdim edilen İbn Teymiyye, sonraki bölümlerde görüleceği gibi, aslında gelenekçi çizgiye açılımlar ve yenilikler getirmeye çalışmıştır. İbn Teymiyye'nin bazı konularda sergilediği katı tutumu, katılmadığı görüşlerin sahiplerini dinî yönden mahkûm eden yaklaşımı ve zaman zaman ilmîlik sınırını zorlayan sert üslubu ister istemez kendisinin reaksiyoner bir kişi olarak tanınmasına yol açmıştır. Bu yönüyle düşünceye ve yorum farklılıklarına tahammülsüz gibi görünen İbn Teymiyye'nin sadece bu tarafını vurgulamak, onun gerçek ilmî kişiliğini tam olarak ortaya koymayacağı gibi, düşüncesinden yararlanma imkânını da büyük ölçüde sınırlandıracaktır. Çünkü İbn Teymiyye'nin yazdıkları, sert ve dışlayıcı üslubunun etkisine kapılmadan daha derinlemesine incelendiğinde, bazı görüş ve yaklaşımlarının yeni açılımlar getirebilecek nitelikte olduğu daha iyi görülebilir. Zira o; kelâm, felsefe, mantık, tasavvuf gibi farklı düşünce alanlarının çeşitli ekollerine mensup ilim adamlarının tezlerini ele alıp onların istidlâl ve metodolojilerine karşı tahlil ve tenkitlerde bulunabilmiştir. İbn Teymiyye'nin düşünür